

УДК 321.01(477)

Дерев'янюк С. М.

ІДЕЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРЯМОГО НАРОДОВЛАДДЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (20–40-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Аналізуються основні погляди діячів українського національного руху на перспективи запровадження прямого народовладдя в суверенній Україні у контексті націократичного розуміння взаємодії влади та суспільства.

Ключові слова: націократія, пряма демократія, український національний рух.

Дерев'янюк С. М. Идея введения прямого народовластия в политической мысли украинского национального движения (20-40-е годы XX столетия).

Анализируются основные взгляды деятелей украинского национального движения на перспективы введения прямого народовластия в суверенной Украине в контексте нациократического понимания взаимодействия власти и общества.

Ключевые слова: нациократия, прямая демократия, украинское национальное движение.

Derevyanko S. M. The idea of introducing the direct democracy in the political view of the Ukrainian national movement (1920th–1940th).

The Ukrainian national movement leaders' basic views on the perspectives of introducing the direct democracy in sovereign Ukraine in the context of natiocratic understanding the interaction of government and society are analyzed.

Key words: natiocracy, direct democracy, the Ukrainian national movement.

Дослідження проблем референдумів відображає основні тенденції історичного розвитку політичної та правничої науки в Україні з часу її формування, у радянський час та в умовах становлення новітньої національної державності. Процес її розвитку, хоч і з певними часовими прогалинами, зумовленими несприятливими історичними обставинами, протікав безперервно й органічно. Виокремлений період (20-40-і роки ХХ століття) у розвитку української політико-правової думки характеризується створенням оригінальних націократичних концепцій взаємодії влади і суспільства. Їх поява об'єктивується, перш за все, завданнями, які постали перед українським національним рухом в умовах нового розчленування українських етнічних земель у повоєнній Європі. До пошуку нових ідей спонукали й наслідки Української національної революції 1917–1920 років, що призвела до розчарування у нездатності політичної еліти справитись із складними проблемами державного будівництва, як наслідок поширення критичного підходу до демократії загалом. Але й за цих умов, формулюючи насамперед завдання революційної боротьби, провідники руху окреслювали устрій майбутньої суверенної Української держави, побудованої на демократичних засадах, в т. ч. і прямої демократії. Ідеї ці відображені у відомих конституційних проектах, окремих документах Організації українських націоналістів (ОУН), працях, публіцистичних виступах і статтях окремих її діячів. Частково вони проаналізовані українськими політиками й науковцями, які в різні часи внаслідок різних обставин опинилися за межами України, та окремими дослідниками в Україні (Ю. М. Манелюк, А. І. Рибак, А. М. Русначенко та ін.) у контексті з'ясування ставлення ОУН до демократії як політичного режиму незалежної держави. Проте ідеї прямого народовладдя не виокремлювались, а тому повинні стати предметом окремого дослідження. Метою пропонованої статті є аналіз основних поглядів діячів українського національного руху на перспективи запровадження прямого народовладдя в суверенній Україні у контексті

націократичного розуміння державного устрою.

Погодимось із Т.Г. Андрусом, що “для еволюції української правової думки характерна, перш за все, наступність – кожен наступний етап, кожен мислитель, який торкався у своїх працях тих чи інших правових проблем, спирався на здобутки попередників, доповнюючи та змінюючи ці проблеми відповідно до вимог часу” [1, с. 115]. Повною мірою це стосується й доробку діячів українського національного руху. В силу означених вище причин їх праці публікувались здебільшого за кордоном, де вже на початку 20-х років формувались наукові центри українства, діяли екзильні уряди УНР і ЗУНР. Нові думки щодо демократії виразно простежуються у низці наукових і популярних праць, які у міжвоєнний період опубліковано у зарубіжних країнах українськими політиками і науковцями-правниками, котрі працювали у Чехо-Словацькій Республіці: Українському вільному університеті в Празі, Українській господарській академії у Подєбрадах, Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, Українському технічно-господарському інституті; Польщі – в Українському науковому інституті у Варшаві; Німеччині – в Українському науковому інституті у Берліні. Це, насамперед, праці С. С. Дністрянського (1870–1935), О. О. Ейхельмана (1854–1943), А. І. Яковліва (1872–1955), запропоновані ними конституційні проекти, які вважаємо першими спробами запровадити до життя в українське національне законодавство термін “референдум”.

Натомість глибоким несприйняттям демократії відрізняються погляди представників націонал-самостійницької традиції. Розчарувавшись у здатності соціалістів, які склали більшість Центральної Ради, контролювати ситуацію в Україні, уже в квітні 1918 р. пориває із соціалізмом та українською демократією Д. І. Донцов (1883–1973). Відомий український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму гостро критикує демократизм, який, на його думку, “ставить інтереси “народу” як неорганізованої, безформної юрби понад інтереси нації” [3, с. 51]. Д. І. Донцов вважав, що захистити Українську Самостійність зможе тільки якась одна партія з чіткою політичною програмою та сильна людина на чолі держави [14, с. 149]. Цілісне уявлення про політичні погляди Д. І. Донцова, крім основної його праці “Націоналізм”, допомагає сформувати й вивчення інших його творів, виданих окремим томом Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [4]. Його ідеї стали одним із джерел формування націократичного розуміння демократії у політико-правовій думці ОУН, яке залишається в новітній українській політичній науці, а тим більше правовій – малодослідженим та дискусійним.

Детальний історико-політологічний аналіз поглядів діячів ОУН на Українську державу здійснено політологом Національного університету “Острозька академія” А. І. Рибаким у дисертаційному дослідженні, монографії [12] та низці наукових статей, а також в окремих працях інших новітніх українських дослідників. За висновком А. І. Рибак, який ретельно аналізує генезу ставлення ОУН до демократії як політичного режиму незалежної держави, “Організація українських націоналістів пройшла етап еволюції від абсолютного заперечення демократії як принципів взаємодії елементів суспільного життя та способу формування влади до визнання останніх як “найменшого зла для суспільства” [13, с. 42].

Тому звернемо увагу лише до відображення в окремих документах та працях діячів ОУН розуміння ними перспектив запровадження в суверенній Україні прямого народовладдя.

Повністю відкидає демократію один із ідеологів українського організованого націоналізму М. Сціборський (1897–1941). У відомій книзі “Націократія” (1935) автор проводить аналіз панівних на той час суспільно-політичних ідеологій: демократії, соціалізму, комунізму і фашизму, виявляє їхні внутрішні хиби і, виходячи з цього, обґрунтовує новий проект українського майбутнього – теорію націократії. М. Сціборський привертає увагу до, на його думку, “своєманітного парадоксу демократії, коли формальне народоправство, замість служити інтересам народу, отже, більшості, – обертається в середник його використання в руках меншости. Вся ця профанація народоправства відбувається при

лицемірному голошенню “високих” ідей, ще більш понижуючих в суспільній opinio іх авторитет і вартість” [15, с. 22–23].

Його концепція, до речі, була покладена в основу Політичної програми, яку прийняв ІІ Великий Збір ОУН у серпні 1939 р. А у вересні того ж року за дорученням А. Мельника М. Сціборський розробив проект конституції Української Держави, відомий під назвою “Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави” [8]. Цей проект, очевидно, розроблявся у пакеті інших конституційних проектів, які регулювали б громадське життя у майбутній державі. Визначаючи майбутню Україну “суверенною, авторитарною, тоталітарною, професійно становою державою, що носить назву Українська Держава” (артикул 1 розділу І проекту), М. Сціборський вибудовує її устрій лише на засадах націократії, під якою розуміє владу “Нації в Державі, що спирається на зорганізованій і солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об’єднаних – відповідно до іх суспільних і професійних виробничих функцій – в представницьких органах державного керування” (частина друга артикулу 2 розділу І). Названі ним у частині третій цього ж артикулу “основні засади націократії: національна солідарність, надклясовість і протипартійність” загалом далекі від демократизму.

Проект передбачав можливість позбавлення громадян “цивільних чи політичних прав” (частина третя артикулу 3 розділу ІХ). “Існування політичних партій, груп, організацій та ідеологічних вільних гуртів – заборонене в Українській Державі” (артикул 7 розділу ІХ) – такий припис містить проект, пропонуючи натомість, що “одинокю ідеологією, що виховує громадян Української Держави, є ідеологія Українського Націоналізму, а однокю формою політичної організації суспільства є Організація Українських Націоналістів” (артикул 8 розділу ІХ).

Певною мірою проект допускає запровадження місцевого самоврядування: “громади, волости, місточка, міста, повіти та вищі одиниці самоуправи користають з права вирішення питань про місцеві добра та потреби в межах своєї території, поскільки державна адміністрація не прилучила певної справи до обсягів свого діланья” (артикул 2 розділу Х). Проявом прямої демократії поряд із виборами, які “відбуваються на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного права голосовання” (частина четверта артикулу 2 розділу ІV), слід розглядати деклароване у проекті право громадян “вносити петиції до Голови Держави, Державного Уряду, Державного Союму, Верховної Ради Національної Праці й органів самоуправи” (артикул 28 розділу ХІ).

Погодимось із А. І. Рибакком, що проект М. Сціборського за змістом “відповідав усім вимогам конституційних актів найвищого рівня і містив норми, починаючи з встановлення атрибутів держави і завершуючи принципами правового статусу іноземців” [11, с. 144–145], проте будучи створений, за визнанням його автора, “на підставі засад, що іх визначає політична програма Організації Українських Націоналістів, з узагальненням тих умовин, серед яких довелось би нам ставити державне будівництво України”, закономірно не передбачав широкого демократизму державного і суспільного життя.

З огляду на це, наведемо ще одне з міркувань М. Сціборського, який твердить, що “в стремлінню здобути виборчі голоси, партійні чинники послуговуються різного роду груповими блокуваннями, закулісними інтригами, неморальними компромісами, підкупом і корупцією, як також і штучними засобами впливання на суспільну opinio в бажаному для них напрямі. Ці методи профанують і викривлюють значіння самого виборчого принципу, і перетворюють проголошену демократією за “святе святих” свободу слова й думки в спекулятивний середник збаламучення, засліплення, обдурення і провокування народніх мас з однокю метою: “вибити” з них побільше голосів за кандидата даної партії...

Сучасний парламентаризм витворює свого роду “спеціалістів” від політики, цілком відірваних від народного ґрунту. Партійні комітети стають “торгівельними бюрами”, де можна купити-продати суспільний інтерес по в подобі. Це давно вже привело до скупчення в провіді партій різних неморальних суспільних покидьків, а самій політичній діяльності

надало в народній opinio характеру несумлінного і своєкорисного гешефтмакерства. В наслідок – найкращі, здібні, творчі елементи суспільства з відразою відвертаються від політики” [15, с. 22]. Зауважимо, що написано це було в середині 30-х років XX століття, та, на жаль, слід констатувати, що чимало із тверджень М. Сціборського притаманні й нинішньому політикуму.

У зв'язку з цим актуальним видається й застереження німецького політолога, автора відомої типології політичних партій З. Ноймана (1904–1962), наведене у праці “Німецькі партії” (1932) про те, що якщо партія нездатна іти на компроміси і не враховує інтереси суспільства, а тільки свої вузькі партикулярні інтереси, то виникає небезпека неофеодалізму, під якою мався на увазі авторитарний режим харизматичного вождя [9, с. 86].

Ідея про те, що вирішення засадничих питань майбутньої держави мало здійснюватися у формі прямої демократії, знайшла відображення у проекті “Основи української державності”, створеному у 1944 р. групою діячів ОУН(м). На думку авторів проекту, основний закон держави має бути обговорений і затверджений “всенародним таємним голосуванням” (плебісцитом). Крім того, питання про те, чи голова держави буде спадковим монархом, чи обраним на певний термін президентом теж мав вирішувати плебісцит [10, с. 127]. Слід погодитись із політологом Ю. М. Манелюком, що “поворот праворуч” значної частини представників української політичної думки пояснюється цілою низкою причин: розчаруванням у демократичних традиціях старшого покоління, яке програто війну за незалежність; незадоволенням західними демократіями, що санкціонували поділ України між окупантами; зростанням тоталітаризму в Європі; антиукраїнським терором в СРСР. Останнє, мабуть, є найважливішим. Виникнення тоталітарної течії в українській політичній думці стало спробою відповіді на історичний виклик більшовицького тоталітаризму, що загрожував самому існуванню української нації [6, с. 93].

Програма ОУН, уточнення і доповнення до неї, постанови керівних органів організації, відомі праці С. А. Бандери (1909–1959) [2] та інших діячів ОУН наповнені суперечливим баченням майбутнього устрою суспільства і держави. Проте загалом усі три групи ОУН після війни задекларували, що суспільний устрій має бути побудовано на демократичних засадах. “Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визнають їхню творчу роль у вселюдському поступі, – писав С. Бандера у 1946 р. у праці “До засад нашої визвольної політики”, – Основні правди наших ідей коріняться в українській духовості, зформульованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку, в духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової і суспільно-політичної культури та поступу” [2, с. 55]. Тільки Самостійна Соборна Українська Держава – єдина, що, “може забезпечити українському народові повну волю, всебічний свободний розвиток, добробут, соціальну справедливість і справжнє народоправство” [2, с. 84–85], – акцентує С. А. Бандера у статті “Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном”, яка з'явилася окремою брошурою як видання Закордонних частин (ЗЧ) ОУН у липні 1948 р.

Найбільш послідовно сповідували ці ідеї члени ЗЧ ОУН. За твердженням відомого українського політичного діяча, члена Проводу ЗЧ ОУН, історика й журналіста П. Мірчука (1913–1999), вони визнавали найбільш вдалим трактування демократії Артура Браєнда. Із сукупності сформульованих ним ознак виокремимо перші три, а саме: 1) право кожного громадянина висловлювати свої погляди і критикувати свій уряд; 2) право народу усувати уряд, що не відповідає його волі, і забезпечення можливості здійснювати це право; 3) конституційна можливість для народу висловлювати свою волю в справі встановлення та зміни конституції [7, с. 42–43]. Саме останнє положення об'єктивує можливість запровадження у новому державному устрої інституту референдуму, хоча чітких міркувань з цього приводу в подальшому не зустрічаємо.

Спонукають до роздумів й застереження відомого історика української суспільно-

політичної думки, політолога й публіциста І. П. Лисяка-Рудницького (1919–1984), висловлені у написаній ним у 1949 р. статті з приводу книжки Івана Сагайди “Великі питання” (Регензбург, 1947) про те, що “емпірична народна воля – величина пливка, підлегла всяким хитанням; до того ж прагнення маси не раз такі туманні та нерозсудливі, що вони не можуть у сирому вигляді служити за вихідну точку відповідальної державної політики. Емпірична народна воля – це необроблена руда, що мусить допіру перейти через процес ушляхетнення в тому політичному горні, що ним стають партії й парламент” [5, с. 350].

Таким чином, наведені фрагменти праць окремих діячів українського національного руху дають підстави твердити, що демократичний устрій, поза розчаруванням у спробі його запровадити під час Української національної революції 1917–1920 рр., розглядався ідеологами українського національного руху як можливий з досягненням незалежності Української держави, яку треба було вибороти. Революційна ж боротьба вимагала чіткого усвідомлення мети, самопожертви і “підпорядкування владі ОУН”.

Список використаних джерел і літератури

1. Андрусак Т. Вплив творчості Михайла Драгоманова на формування правових поглядів В'ячеслава Липинського (До питання про неперервність процесу розвитку української правової думки) / Т. Андрусак // Липинський В. Студії. – Т. 1: В. Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: матеріали міжнар. наук. конф. – Київ–Луцьк–Кременець. – К., 1994. – С. 115–118.
2. Бандера С. Перспективи Української Революції: Зб. творів / Степан Бандера. – К. : Ін-т нац. державознавства, 1999. – 623 с.
3. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Лондон : Укр. видавничка спілка; Торонто : Ліга визволення України, 1966. – 363 с.
4. Донцов Д. Твори / Дмитро Донцов. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – Л. : Кальварія, 2001. – 488 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Обережно з утопіями / І. Лисяк-Рудницький // Між історією й політикою: [статті до історії та критики української суспільно-політичної думки]. – Мюнхен : Сучасність, 1973. – С. 339–357.
6. Манелюк Ю. Націонал-самостійницький ідеал як альтернативна політична традиція суспільно-політичної думки України / Ю. Манелюк // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації: Укр. наук. журнал. – 2009. – № 4. – С. 88–93.
7. Мірчук П. За чистоту позицій українського визвольного руху / П. Мірчук. – Лондон, Мюнхен : Укр. Визвольна Спілка, 1955. – 184 с.
8. Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави: [проект Конституції, підготовлений М. Сціборським] // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 7: Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН) / [упоряд.: О. Кучерук, Ю. Черченко; наук. ред. Н. Миронець]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – С. 8–24.
9. Патрушев А. И. Германская историография в 1918–1945 гг.: традиции и новации / А. И. Патрушев // Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: [учеб. пособие для студентов] ; под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. – М. : Простор, 2002. – С. 72–93.
10. Проект конституції “Основи української державності” // Сагайда І. Великі питання. – Регензбург, 1947. – 135 с.
11. Рибак А. Концепції формування органів державної влади у політичній думці ОУН(м) 1940 – 1950-х років / А. Рибак // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 143–155.
12. Рибак А. І. Українська держава у планах ОУН (1939-й – 1950-ті роки). (Історико-політологічний аналіз): Монографія / Андрій Ігорович Рибак. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2007. – 224 с.
13. Рибак А. Ставлення до демократії у політичній думці ОУН 1940-1950-х років / А. Рибак //

Наукові записки Нац. ун-ту “Кієво-Могилянська Академія”. Політичні науки. – К., 2006. – Т. 57. – С. 37–43.

14. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку українського націоналізму / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк–Торонто : НТШ Сучасність, 1974. – 419 с.
15. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2007. – 106 с.